

“ИХВОН УС-САФО” ВАКИЛЛАРИ ҚАРАШЛАРИДА ДИН ВА ФАЛСАФА УЙҒУНЛИГИ МАСАЛАСИ

Собиров З.Н.,

Ориентал университети

“Тарих кафедраси” ўқитувчиси

Ислом дунёсида шариатга ва диннинг зоҳирий томонига эътибор ва майл кучли бўлган бир замонда, аёнларнинг бир қисми тасаввуфга берилиб кетдилар. Исломга фалсафа кириб келиши билан ақлга жиддий эътибор юзага келди, натижада бир томондан, рационализм билан шариат орасида, иккинчи томондан, қалб билан ақл орасида кучли зиддият вужудга келди. Бу зиддият охир-оқибатда мусулмонларнинг маданияти ва цивилизациясига улкан таъсир кўрсатди¹.

Тадқиқотлар шу нарсани кўрсатадики, ислом дунёсида фалсафий билимлар умуман, илмий билишнинг рационал жиҳатларига эътибор қаратиш масаласи бир қанча зарбаларга учрасада, ундан фарқли ўлароқ бу каби ёндашув шиалик йўналиши тарафдорлари томонидан жиддий тарзда ўрганиб чиқилди. Шулардан бири исмоилийлик ҳаракатидир. Унда биз эътиқод масалалари билан бир қаторда фалсафий билимларнинг ҳам ўз ўрни бор эканлигини кўришимиз мумкин.

Исмоилийлар таълимоти IX-XI асрларда вужудга келиб, нафақат Қуръонни ва илоҳий манбаларни эркин тадқиқ ва талқин қилиш, балки математика, астрономия, тиббиётга оид бўлган ҳар қандай илмий изланишларни ҳам рад этишга қаратилган ортодоксал таълимотга қарши ғояларни кўтариб чиқиб, юнон рационал фалсафий фикрларидан кенг фойдаланган ҳолда рационал билимларнинг бутун бир тизимини ривожлантирганлиги учун ҳам кўплаб машҳур олимлар, файласуфлар ва илғор фикрли давлат арбобларини ўз таъсирига ола олган эди. Исмоилийлар фалсафий мактабларининг олдида қўйган мақсадларидан бири бу дин ва фалсафа орасидаги умумий қирраларни топиш эди.

Етук исломшунос олим Саййид Муҳаммад Хотамий ўша давр фалсафа фани аҳволи тўғрисида ўзининг “Ислом тафаккури тарихидан” китобида қуйидагича таъриф беради:

¹ Муҳаммад Лутфий Жумъа. Тарих фаласифати-л-ислам. – Қоҳира: Аъламу-л-кутуб, 1999.– Б.46

“Шу тарзда, фалсафа шариат ва тасаввуф орқасидан келди. Айтиш мумкинки, ислом оламида фалсафа тонги отганда, шариат ва тасаввуф соҳасида чошгоҳ эди. Бошқа жиҳатдан, халқ шариат ва тасаввуфга қараганда фалсафани унча қизиқиш билан қабул қилмасди. Бунинг сабаби шундаки, шариат диннинг ташқи қиёфасини ифодалаб келиб, оддий кишилар учун кўпроқ тушунарли ва қизиқарли эди ва одамлар унга риоя этишни диндорликни олий кўриниши деб ҳисоблар эдилар. Тасаввуф ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин, чунки тасаввуф кўпроқ амалий жиҳатга эга бўлиб, тез қабул қилинар, фалсафага ўхшаб мураккаб мушоҳада ва муҳокамаларни талаб қилмасди. Бироқ қайд этиш керакки, шариат фалсафа ва тасаввуфга қараганда афзалликларга эга эди. Бу афзаллик шундан иборатки, ўша даврнинг диндор жамиятида давлатлар шариатга жуда ҳам муҳтож эдилар, чунки шариат ижтимоий тизимни белгилар ва шунга кўра сиёсий ҳокимият томонидан кўллаб-қувватланарди. Яъни очикроқ қилиб айтганда, шариат давлат учун мафкуравий асос, давлат шариат учун ҳомий эди.”²

Кўриниб турибдики, олим айтганидек, фақатгина шариат тан олинган ҳокимият паноҳида фалсафа ҳақида сўз юритиш ёки тарғиб қилиш бир мунча хатарли ва охири тазйиқ билан якун топар эди. Шундай ҳолатда, тарихчилар фикрича, келиб чиқиши исмоилийларга боғланадиган бир фалсафий яширин ташкилот пайдо бўлдики, уларнинг асосий мақсадларидан бири ваҳий ва ақлдаги уйғунликни топиш эди. Бу ташкилотнинг номи “Ихвон ас-Сафо” бўлиб (араб. - соф биродарлар), IX асрда Басрада пайдо бўлган диний-фалсафий мактаб ҳисобланар эди. Уларнинг карашларига юнон, форс, хинд файласуфларининг катта таъсири бўлган. Унинг вакиллари ўз номларини эълон қилмасдан 52 та рисола ёзиб таркатган. Уларнинг мақсади фалсафий, табиий-илмий билимларни ёйиш бўлган. “Рисолалар тўплами” X асрда Мовароуннахр ва Хуросонда кенг тарқалган. У чуқур фалсафий мазмунга эга бўлиб, омма учун эмас, зиёлиларга мўлжалланган.

Бу тўплам бизгача етиб келган ва 1995 й.да Эронда чоп этилган. 1150 й.да халифа Мустанжид рисолаларнинг барчасини ёндиришга буйруқ берган, лекин кўп нусхалари сақланиб қолган, форсий ва туркийга таржима қилинган.³

Рисолалар риёзиёт ва мантик, табиатшунослик ва рухшунослик ҳамда илоҳиёт ва шариатга бағишланган. Ихвон ас-Сафо вакиллари ўзи орзу қилган

² Саййид Муҳаммад Ҳотамий. Ислом тафаккури тарихидан. “Минҳож” -:Тошкент. 2003. –Б.56.

³ Муҳаммад Лутфий Жумъа. Тарих фаласифати-л-ислам. – кохира: Аъламу-л-кутуб, 1999.– Б.94

инсонни тарбиялаш тизимини ишлаб чиққанлар. Ихвон ас-Сафо рисоалари барча мусулмон мутафаккирлари ва тасаввуф ахлига катта таъсир кўрсатди. Улар XVI аср охирига келиб мустақил йўналиш сифатида йўқолиб кетган “рухнинг кўчиши”ни катъийян рад этадилар.

Ихвон ас-Сафо вакиллари, одатда, маълум масалалар билан йиғилишган. Бу йиғилишлар ҳар ойда уч марта бўлган.

Булар:

Биринчи ойнинг бошида-мантиқ ҳақида суҳбат

Иккинчи ойнинг ўртасида-астрономия ва астрология ҳақида суҳбат

Учинчи ойнинг охирида яъни 25-сидан охиригача метафизика ҳақида суҳбат⁴

Метафизика фалсафада ҳам таълимот, ҳам услуб маъносида ишлатилади. Аввало, унинг услуб ва таълимот сифатидаги жиҳатларини ажратиб олиш мақсадга мувофиқ. Маълумки, борлиқни фалсафий англаш жараёни билимнинг бошқа соҳаларида бўлгани каби ўзига хос билиш услубини тақазо этади ёки аксинча, фалсафий билим (таълимот) муайян фалсафий билиш услубининг амал қилиш воситасида шаклланади. Шу маънода ҳар қандай фалсафа ўзида услуб ва таълимотнинг узвий бирлигини мужассам этади. Услубнинг қандай билимга яроқлилиги таълимотнинг маънавий даражасини белгилайди ва аксинча, юксак даражадаги билимга эришмоқ учун шундай яроқли билимни киритиш воситаси, асбоби, яъни услуб (метод) керак.

Инсон камолоти уларнинг рисоаларидаги энг асосий мавзуси бўлиб, улар инсон камолотини ёш жиҳатдан 4 боскичга бўлишган.

Булар:

1. Ал-Аброр вал-Рухама - камида 15 ёшга тўлган бўлиши ва уларнинг бу боскичдаги кўзлаган мартабаси – “зоҳидлик ва раҳмлилик”.

2. Ал-Ахёр вал-фудало - камида 30 ёшга тўлган бўлиши ва уларнинг бу боскичдаги кўзлаган мартабаси – “яхши ва аъло”.

3. Ал-Фудало вал-киром - камида 40 ёшга тўлган бўлиши ва уларнинг бу боскичдаги кўзлаган мартабаси – “аъло ва пок”.

4. Ал-Мартабат ал-малакийя - камида 50 ёшга тўлган бўлиши ва уларнинг бу боскичдаги кўзлаган мартабаси - Исо, Суқрот ёки Мухаммад (с.а.в.) ва фаришталар даражаси. Бу энг сўнгги боскич бўлиб ундан юкори

⁴ Абу Хайян Таухиди. Диалог. Восток-Запад. Пер.Д.В.Фролова. –С.63.

даража йўқ. Чунки ундан юқори даража - Аллохдир ва бу даражага Аллохдан ўзгаси мутлако етиша олмайди⁵

52 та рисоаларни ўз ичига олган “Расоил ихвон ас-сафо” деб номланувчи ёзишмаларни 4 қисмга бўлиш мумкин. Булар:

1. Математикага оид рисоалар 14 та. Улар қуйидаги мавзуларда - арифметик амаллар, геометрия, астрономия, география, мусика, мантикни ўз ичига камраб олади.

2. Табиатшуносликка оид рисоалар 17 та. Улар қуйидаги мавзуларда - нарса ва шакл, туғлиш ва ўлиш, металлшунослик, метеорология, табиатнинг моҳияти, ўсимликлар ва хайвонлар турлари.

3. Психологияга оид рисоалар 10 та. Улар қуйидаги мавзуларда - рух ва ақл хақидаги билимлар, билиш ва билиш объекти, севгининг моҳияти, сабаб ва оқибатлар, тасвирлаш ва унинг объекти.

4. Теология(илоҳиёт)га оид рисоалар 11 та. Улар қуйидаги мавзуларда - диний қарашлар ва йўналиш(оқим)ларни фарқлаш, “Илохий адл”нинг табиати, сабаб ва оқибатлар, сиёсатнинг турлари ва сеҳр(магия)нинг моҳияти.⁶

Инсоннинг пайдо бўлиши босқичлари ҳақида Мухаммад Хамидуллоҳ “Расоил ихвон ас-Сафо”даги эволюциянинг босқичлари ҳақида шундай дейди: Бу китоб Аллох борлиқ, яъни материяни яратганлигини ва унга ривожланиш учун қувват берганлигини такидлайди. Албатта, материяда сув бўлган. Кейинги босқич минерал ҳаёт босқичи бўлиб, бу даврда турли тошлар шаклланди. Уларнинг энг юксак босқичи маржон шаклига келиш бўлди. Улардан турли шоҳлар чиқди. Минерал ҳаёт вегетация бўлди. Бу босқичнинг кулминацион нуқтаси дарахтларнинг ўсиши бўлди. Бу давр-“хурмо куни” дейилади. Унинг, яъни хурмонинг эркак ва урғочи жинси бўлиб, ундан тубан хайвонлар даври бошланди. Улардан маймун пайдо бўлди. Бу дарвинизм ғояси эмас, балки буни Ибн Маскавайх “Рисола ихвон ус-Сафо”да ёзган. Маймундан ёввойи одам даражасига кўтарилди. Ундан мумтоз одам даражасига, ундан авлиёю - анбиё даражасига эришди. Ундан юқори даража йўқки фақат Аллох бор. Хамма нарса Ундан бошланади ва Унга қайтади." Инглизча таржиманинг 1812-йилдан бери борлигини ҳисобга олиндиган бўлса, Дарвин ўзининг

⁵ Закуев А. К. Философия ан-Назама. –Баку: Изд-во АН АзССР, 1961. – С. 44.

⁶ Мухаммад Лутфий Жумъа. Тарих фаласифати-л-ислам. – Қоҳира: Аъламу-л-кутуб, 1999. – Б.95.

эволюцион назариясини ишлаб чиқишда юкоридаги ғоялардан фойдаланган бўлиши мумкин.⁷

Абу Хайён ат-Тавхиди ўзининг “Китоб ал - Имта вал – Муонаса” асарида уларнинг бир неча машхур вакиллари санайди. Булар: Абу Сулаймон ал-Бустий, Али ибн Хорун ал-Занжаний, Мухаммад ал-Ханражури, Ал-Авфий, Зайд ибн Рифа, Абу Сулаймон ал-Мантикий.⁸

Лекин, ислом дунёсида мазкур икки маданият меросини умумлаштириш катта муаммо бўлиб қолаверди. Араб фанлари тарафдорлари бир неча бор “умумлаштирувчи қолип”ни излашда давом этдилар. Шулардан бири Абу Хайён Тавҳидийдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдураззоқ Муҳийиддин. Абу Хайён Тавҳидий.: Қоҳира. 1949
2. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат, Тошкент, “Шарқ”, 2004
3. Oliver Leaman. An introduction to medieval Islamic philosophy. Cambridge University Press, 1984.
4. Seyyed Hossein Nasr. The islamic intellectual tradition in Persia. Gurson Press, 1996.

ИНТЕРНЕТ САЙТЛАРИ:

1. <https://old.rusneb.ru>
2. <https://search.rsl.ru>
3. <http://www.dslib.net>
4. <https://books.google.co.uz>

---

⁷ Мухаммад Лутфий Жумъа. Тарих фаласифати-л-ислам. – Коҳира: Аъламу-л-кутуб, 1999.– Б.97.

⁸ Абу Хайян Таухиди. Диалог. Восток-Запад. Пер.Д.В.Фролова. – С. 16.